

אהרן שמש ז"ל (1953–2018)

הלל מאלי

מורי ורבי פרופ' אהרן שמש ז"ל נפטר בלילה שבין יום חמישי לשישי, ג' בשבט תשע"ח, אחרי שנים של התמודדות עם מחלת הסרטן. אהרן נולד בעמק יזרעאל וגדל בירושלים. הוא התחנך ולמד בישיבת 'נתיב מאיר' ובישיבת 'כרם ביבנה', והוסמך לרבנות על ידי הרב חיים גדליה צימבליסט. הוא שירת בנח"ל ונלחם במלחמת יום הכיפורים, ובמהלכה, בין הקרבות, נישא בכניסה לחדר מדרגות לאהובתו שולמית לבית נאה. אהרן

הוזמן ללמד בישיבת הקיבוץ הדתי שבעין צורים, ולאחר מכן נתבקש לעמוד בראשה כשהוא בן 32 בלבד. במקביל להוראה וללימוד בישיבה פנה ללימודים אקדמיים במחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר-אילן. את עבודת המוסמך בנושא עונש הגלות כתב שם בהנחיית מורו – ולימים חברו הטוב – פרופ' דניאל בויארין. את עבודת הדוקטור, 'עונש המלקות במקורות התנאיים', כתב באותה המחלקה בהנחיית ד"ר משה וייס. הוא הצטרף כמרצה מן החוץ למחלקה ואף החל ללמד בבית המדרש הגבוה שבמכון הרטמן, בית מדרש שהקים עם פרופ' משה הלברטל ופרופ' שלמה נאה. מביתו האקדמי שבמחלקה לתלמוד בבר-אילן יצא ללמד במיטב האוניברסיטאות – ביניהן: הרוורד, סטנפורד, אוקספורד וברקלי – גילה את נסתרות הלכת המגילות ועיצב מחדש את חקר ההלכה של ימי הבית השני.

שדה המחקר העיקרי של אהרן היה ההלכה הקדומה. הוא החל לעסוק בתחום לאחר פרסום המגילות ההלכתיות החשובות מקומראן, במיוחד מגילת המקדש ומגילת מקצת מעשי התורה. המסורות ההלכתיות שחשף במגילות אפשרו לו לפענח מסורות מודחקות בספרות התנאים ולבאר את המתחים שעיצבו את פניה.¹ כבן בית בספרות התלמודית וכקורא מיומן של המגילות הייתה לאהרן נקודת תצפית מיוחדת על התהוות ד' אמות של הלכה. באמצעות המסע רצוא ושוב מהמגילות וספרות הבית השני אל מקורות חז"ל, הוא יכול היה לשרטט את קווי האורך והרוחב של המבנה ההלכתי עצמו. שחזור זה נעשה לרוב בדרך של פרט וכלל, באמצעות ניתוח זהיר של נושא מסוים שאפשר לו להבהיר את המבנה כולו.

למשל בדיון בצידוק ההלכתי הכיתתי לאיסור הנישואים עם האחיינית (ברית דמשק ה, 7–11), העומד בסתירה למסורת חז"ל הממליצה עליהם (תוספתא, קידושין א, ד), נגע אהרן בשורשי התנועה הקומראנית כתנועת שיבה אל הספר ('איסורי עריות במגילות מדבר יהודה וחשיבותם לתולדות ההלכה', סידרא, כד–כה [תש"ע], עמ' 441–457). הוא הראה כי בניסונה של התנועה לעגן מנהגים ומסורות בכתוב, היא יצרה באופן פרדוקסלי חידושים הלכתיים מפליגים המנוגדים למסורת העממית, זאת באמצעות מתודולוגיה דרשנית חדשה, שבסופו של דבר חדרה אל בית המדרש התנאי. המתח בין טקסט למנהג, שעיצב את המחלוקת בין הקבוצות, משקף את התפיסה התיאולוגית של המחוקקים הקומראנים, שעסקו ב'גילוי נסתרות' (ברית דמשק ו, 2–11) ומקור סמכותן האלוהי, לעומת ההלכה הפרושית, שמקור סמכותה במנהג

1 A. Shemesh, 'The Holy Angels Are in Their Council: נוגעת ללב, ראו: The Exclusion of Deformed Persons From Holy Places in Qumranic and Rabbinic Literature', *DSD*, 4 (1997), pp 179–206. נקודת המוצא של המאמר היא רשימת הפטורים מעלייה לרגל שבמשנת הגיגה א, א ('הכל חייבים בראיה חוץ מן...'). מרשימה זו יצא אהרן למסע בין מדרשי חז"ל והלכות שבמגילות קומראן העוסקים בבעלי מום בויקה למרחב המקודש. כך הבהיר כי רשימת הפטורים שבמשנה היא מעין טרנספורמציה של רשימות האסורים בכניסה, שנקודת המוצא שלהן היא התפיסה שבעל המום מחלל את המקדש בעצם נוכחותו. ניסוח הרשימות הללו בלשון פטור, הנובע מההקלה על מי שקשה לו לעלות ברגליו לירושלים, משנה את גופי ההלכות ונובע מתפיסה תיאולוגית שונה. המתח בין איסור על בעלי מומים לפטור לבעלי מומים לא רק מסביר את היחס בין המקורות התנאיים למקורות שקדמו להם, אלא גם מנהיר היטב סוגיות תלמודיות שונות.

ובלמדות של חכמים נקובי שם. מסיבות אלו ההלכה הקומראנית, שמקור סמכותה אלוהי, היא הלכה נוקשה, ובניגוד להלכה התנאית אין היא מכירה במצבי ביניים של לכתחילה ובדיעבד.²

יכולתו של אהרן לזהות את מבני היסוד של ההלכה שימשה אותו בכמה דיונים עקרוניים הנוגעים לתפר שבין הקורפוסים, כגון מוצאם של השיעורים המתמטיים המכמתים את המצוות. הוא עמד על קדמותם של השיעורים בהלכה הקומראנית, המתאפיינת ב'עצבנות דתית', והציע פשר תיאולוגי והקשר היסטורי לעמדתם של חז"ל, שקבעו באופן לעומתי 'אלו דברים שאין להם שיעור' (משנה, פאה א, א; 'דברים שיש להם שיעור', תרביץ, עג [תשס"ד], עמ' 387–405). חשיפת המתח שבין העמדה הקומראנית לעמדה התנאית המוקדמת שופכת אור על הדינמיקה ההלכתית של המקורות התנאיים עצמם, ובמקרה זה מבארת חספוסים בלשון המשנה. כאן, כמו במקומות אחרים, מחקר שראשיתו במשנה אחת במסכת פאה שימש את אהרן ככך להעמדת דיוקן שלם של התרבות ההלכתית של חז"ל ושל ההלכה הכיתתית. תבנית דיוקן זה נתגבשה בשני ספרים השונים באופיים. האחד נכתב בעברית, בשיתוף עם פרופ' כנה ורמן: 'לגלות נסתרות: פרשנות והלכה במגילות קומראן' (ירושלים תשע"א), והשני נכתב באנגלית: *Halakhah in the Making: The Development of Jewish Law from Qumran to the Rabbis* (Berkeley, CA 2009).

אהרן תרם לחקר הסוגות של ההלכה הקומראנית. זאת נכתבה לעיתים כמקרא משוכתב האחוז ישירות בלשון הכתוב (כדוגמת מגילת המקדש), לעיתים כמשנה עתיקה הכתובה לכאורה במנותק מן הפסוק (למשל ברית דמשק) ולפעמים כשילוב בין השניים (כמו מגילת מדרש משפטים – בלשונו ילקוט משפטים – 4Q251). במקומות רבים הראה אהרן כיצד טקסטים

2 לכן שימוש בקטגוריות כמו לכתחילה ובדיעבד כדי להסביר מבנים הלכתיים המופיעים במגילות הוא 'רבניזציה' של הספרות הקומראנית על ידי שימוש בקטגוריות המנוגדות להנחות המוצא שלה. ראו: A. Shemesh, 'Thou Shalt Not Rabbinize the Qumran Sectarian: On the Inflexibility of the Halakah in the Dead Sea Scrolls', M. Bar-Asher-Siegal, T. Novick and Ch. Hayes (eds.), *The Faces of Torah: Studies in the Texts and Contexts of Ancient Judaism in Honor of Steven Fraade*, Göttingen 2017, pp. 169–178

המנוסחים לכאורה במנותק מהמינוח המקראי, מעוצבים על פיו. לדוגמה הוא הראה כי תקנון העונשים של הכת, העוסק בעונשים המוטלים על חברי עדת היחד, מבוסס למעשה על ההוראות בווי' יט ('חוקת העונשים מקומראן ומקורותיה המקראיים', מגילות, ה-ו [תשס"ח], עמ' 245–268). חשיפת היחס הפרשני למקרא סייעה לו לפתור מגוון בעיות, קטנות וגדולות – פענוח לשונו של התקנון, הבנת דרכי הדרשה שלו והבהרת מגמתו החברתית הכללית להיות חוקה לעדה קדושה. באמצעות קריאות אלו האיר אהרן את שורשיה הקדומים של ההלכה בתקופה העלומה שבין מקרא למשנה, וחשף את יסודות הבניינים ההלכתיים שבחדריהם אנו מהלכים היום.

אהרן החל את דרכו המחקרית בתורת העונשים של חז"ל. הוא הקדיש את עבודת המוסמך שלו לעונש הגלות, ואת עבודת הדוקטור לעונש המלקות. פירות מחקרים אלו התגבשו בספרו 'עונשים וחטאים: מן המקרא לספרות חז"ל' (ירושלים תשס"ג), שבו תיאר תמונה כוללת של תורת העונשים של חז"ל. האופן שבו חברה מענישה את חבריה על עבירות שונות משקף את מדרג חומרתן של העבירות בעיני המחקרים, ואהרן שקד על שרטוט תפיסת העולם והעמדות התיאולוגיות המשתקפות מבעד לסבך היצירה הפרשנית של חז"ל באשר לחוקת העונשים שבמקרא. הוא השווה את רשימת חייבי מיתות בית דין במשנה להלכה הכיתתית, שהרחיבה את תחולת עונש המוות. מהשוואה זו למד כי התנאים ראו עצמם אנוסים על פי הדיבור להמית עבריינים, ואילו המחברים הכיתתיים תפסו עצמם כמחוקקים של עונש מוות. באופן דומה הבחין אהרן בין שני אופנים שונים מאוד ליישום עונש הכרת, במגילות ובספרות חז"ל: במגילות כרת הוא גירוש החוטא – שנתגלה למפרע כ'בן חושך' – מן העדה; בספרות חז"ל הכרת מתכפר במלקות. מהשוואה זו למד שמש על העמדה הבסיסית של התנאים, שפירשו את המקורות מזווית מבט של סגור, בניגוד לנקודת המוצא הכיתתית, הנשענת על תפקיד קטגורי של ביעור הרע מן הארץ. זוהי דוגמה לאופן שבו כמעט ללא שימוש בדיונים היסטוריים ותיאורטיים בנה אהרן סולם שניצב על ניתוח פרשני מדויק של מסורות חז"ל וקומראן, ושראשו באפיונים חברתיים ותיאולוגיים של שתי הקבוצות.

עד ימיו האחרונים עבד אהרן על השלמת ספרו 'נזירים ונזירות: היבטים של קדושה מהמקרא לספרות חז"ל' (ירושלים תשע"ט), וכשנה לאחר פטירתו יצאה לאור איגרת שלום אחרונה ממנו – והשולח איננו. הוא ביקש להקדיש

את הספר לרופאים שנתנו לו עוד ימים, שהפכו לשנים שמחות וקשות, שבהן עסק בין השאר בקדושה ובנזירות והשאיר אחריו יצירה אחרונה זו. כאחד מתלמידיו קראתי את הספר גם כדרישת שלום – חיפשתי בין פרקיו הנחיות למחקר וללימוד ותובנות הנוגעות לנזירות וללימוד תורה. אומנם אינה דומה תורה הניתנת מפי הרב ופניו מאירות לתורה הנקראת מתוך ספר, שאותיותיו שותקות, אבל אחר ש'גוילין נשרפין ואותיות פורחות' (בבלי, עבודה זרה יח ע"א), יכול אדם לאחוז באותיות שהשאיר הכותב, ולהאיר משהו מזיו פניו של אדם שהיה אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה. הספר קצר (186 עמ') אך החידושים שבו – הנוגעים לנוסח, לביטוי ההיסטורי של מוסד הנזירות ולהתפתחות המושגים ההלכתיים המתארים את הנזירות – רבים. הספר נפתח בהערה על הכותרת השוויונית של פרשת הנזיר בתורה, 'אִישׁ או אִשָּׁה כִּי יִפְלֵא לְנֹדֵד נְזִיר לְהִזִּיר לָהּ' (במ' ו 2): 'הדגשת התורה כי נדר הנזירות פתוח בפני הנשים כמו בפני האנשים, מעצימה את ההיבט השוויוני והדמוקרטי של מוסד הנזירות. כל איש או אישה מישראל, ואין זה משנה מה מעמדו החברתי: כהן, לוי או ישראל ומן הסתם אף אם הוא גר, עשיר וגם עני, תלמיד חכמים או בור ירא שמים, יכול לנדוד נזירות ולהיות קדוש לה' (עמ' 14). תובנה זו שנדר הנזירות משקף פרקטיקה שוברת גבולות והייררכיות, שימשה בסיס לניתוח כמה סוגיות בספר. בכך לימד אהרן שלפעמים דיבור על קדושה מסתיר מאחוריו דיבור על חירות או על הניסיון למונעה. כך הנימוק הקדום לביטול נדר הנזירות של נשים ועבדים אינו נובע מהפסד ממון או מניוול ('אי איפשי אישה מנוולת' [תוספתא, נזיר ג, יד]) אלא מקושי הטמון בוווגיות: 'אי איפשי באישה נזירה', או מקושי להכיל עבד המעוטר נזיר נזירות.

הספר מסתיים במילים 'שמעון בן שטח "האמוראי" שם ללעג את היוהרה הנזירית ומביע בעקיפין את דעתו על הקדושה המזויפת שהתופעה מסמלת'. נדמה לי שמילים אלה מבטאות משהו מעולמו של אהרן, שהיה לומד באמת, ושהתרחק מן הזיוף ומן העודף. כך היה בחייו ובמחקרו, שבו ידע להניח בצד מטענים אידיאולוגיים חורגים, מוסכמות תיאולוגיות מאוחרות והבנות מקובלות, ולקרוא מחדש את דברי התנאים.

בפרק על אודות יחסם של חז"ל אל הסיגוף עסק אהרן באמירתו של שמעון הצדיק 'לא אכלתי אשם נזיר מימי אלא אחד' (ספרי במדבר כב

[מהד' כהנא עמ' 59–60]; תוספתא נזירות ד, ז). אמירה זו שורשרה בתלמודים (בבלי, נדרים ט ע"ב; ירושלמי נזיר נא ע"ג; נדרים לו ע"ד) למימרות המיוחסות לר' אלעזר הקפר ולר' שמעון, והמתארות את הנזיר כמי שחטא על הנפש, ומכאן נבנתה התפיסה המפורסמת בדבר התנגדות היהדות הרבנית לסיגוף שבתופעת הנזירות. אהרן שב אל המושכל הראשון, ואחר שתהיה על אודות עצם הויקה שבין סיגוף לנזירות, הוא חוזר ללשונן של המימרות בהקשרן התנאי והציע לקוראן ללא מטען אידיאולוגי חורג. את אמירתו של שמעון הצדיק פירש כהערת זיכרון פשוטה, שבאמצעותה נזכר שמעון הצדיק במעשה שהיה, ולא כדרשה על מוסד הנזירות; ואת דברי אלעזר הקפר על אודות הנזיר שחטא על הנפש החזיר להקשרם הפרשני – זיהוי הנפש עם הגרון שיבש מיין ושכר – ולמקומם, שהוא הנזיר הנוגע בטומאה ולא הנזירות ככלל. קריאה מינימליסטית זו אופיינית לאהרן, שידע ללמוד תורה, ושהתנזר מקישוטים מיותרים – ובמובן זה אכן נזיר אלוהים היה. נזירות זו פגשתי אצל אהרן המורה, שלימד את תלמידיו, במאור פנים ובאהבה, להימנע מן העודף ולזהות את הלמדנות המסתירה לעיתים חוסר בהירות; ופגשתי בה גם אצל אהרן האדם, שהביט בעולם במבט פקוח וישר, ובאופן שנפלל בעיניי מאוד ראיתי כיצד מילא מבט זה באהבה גדולה את כל אשר סבב אותו. תנצב"ה.

ד"ר הלל מאל, בית הספר למשפטים, אוניברסיטת ניו-יורק.

New York University School of Law, 40 Washington Sq. South, New York, NY 10012

hilelmali@gmail.com